

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 343.814(477)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ, ЯКІ ЗВІЛЬНЯЛИСЬ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛИ

THE HISTORIC AND LEGAL EXPERIENCE OF THE PENITENTIARY AFTERCARE SYSTEM IN WESTERN EUROPE

Іваньков І.В.,

к.ю.н., доцент, старший науковий співробітник

Науково-дослідного центру з питань організації діяльності органів та установ виконання покарань Академія Державної пенітенціарної служби

Статтю присвячено вивченню проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з пенітенціарних установ, яка є вкрай актуальною для України в умовах впровадження у сучасну діяльність органів і установ виконання покарань елементів пробації, до числа яких слід віднести патронат спеціальних установ соціального забезпечення, що належать до державного сектору та інститутів громадянського суспільства. У зв'язку з цим значний інтерес представляє вивчення історичного досвіду зародження і розвитку системи піклування в пенітенціарних системах Західної Європи кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: опіка, піклування, засуджений, тюрма, конгреси, рецидив злочинів.

Статья посвящена изучению проблемы социальной адаптации лиц, освобожденных из пенитенциарных учреждений, которая является крайне актуальной для Украины в условиях внедрения в современную деятельность органов и учреждений исполнения наказаний элементов пробации, в число которых входит патронат специальных учреждений социального обеспечения как государственного сектора, так институтов гражданского общества. В этой связи значительный интерес представляет изучение исторического опыта зарождения и развития системы попечительства в пенитенциарных системах Западной Европы конца XIX – начала XX ст.

Ключевые слова: попечительство, забота, осужденный, тюрьма, конгрессы, рецидив преступлений.

The problem of social adaptation of persons released from penitentiary institutions is actual nowadays. In this regard, considerable interest is the study of the historical experience of the penitentiary aftercare system in Western Europe.

Awareness of the importance and necessity of arranging patronage, the public aftercare over released from prison, appeared in public opinion at the end of the XVIII century. The first step in this direction was made in the United States, where in Philadelphia in 1776 the first organization in the history of patronage was founded. In 1797 Denmark followed the example of the United States, having founded in Copenhagen the organization of patronage, the first in Europe. Since then, the history of patronage is the continuous development of such institutions in all states in a variety of prison systems. All prison congresses of the first and second series, starting in Frankfurt (1846) to the Washington (in 1910 – the last before the World War I), engaged in the development and improvement of patronage.

If the purpose of imprisonment is to punish and if possible to adapt to conditions of social life, the purpose of patronage is to reconcile the society with the offender and prevent recidivism. Only with full interaction of prison and patronage we can expect success in this activity. The aim of the state is to determine the punishment and bring it to fulfillment, the aim of the society is to return the offender to law-abiding life and to prevent recidivism.

We should keep in mind that patronage is the help the person who is in an extremely difficult position, but that should not go beyond the minimum required, because under the care of societies are mostly adults, the care of which can only justify by special circumstances. Patronage is the charity, so it should be free, so to be offered by society and taken by prisoner voluntarily; otherwise the work relied on society would be in vain – to keep on the way to correcting any person who knowingly does not want it, and in the eyes of a prisoner care to fully merged with the concept of police supervision. Thus, in recognition of voluntary patronage the assistance to released person should be limited only by such persons who want it and confirm this desire by providing a written request, and most importantly, are deserve to get it.

So the study of 200 years of experience in Western Europe carried out the best form of patronage that involves the public patronage with government support, which should be applied to: 1) persons released from prison institutions who are in need of care and deserve to get it; 2) in the case of need, to the families of prisoners and to persons, acquitted by the court, who were held in custody.

Key words: patronage, care, convict, prison, congresses, recidivism.

У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 (далі – Стратегія), констатовано той факт, що на сьогодні система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні, що призвело до відсутності індивідуалізованого підходу до попередження злочинів, реабілітації та ресоціалізації злочинців. Основними причинами такого стану справ визначено, у т. ч.: обмежене застосування альтернативних видів покарання; відсутність позитивного досвіду застосування механізмів пробації; недостатній рівень координації та консультацій між відповідальними суб'єктами реформ, учасниками реформ та інститутами громадянського суспільства. Відповідно до вимог Стратегії, «реформування системи су-

доустрою, судочинства та суміжних правових інститутів повинно здійснюватись, зокрема, за наступними напрямками: підвищення ефективності попередження злочинів та реабілітації засуджених; вдосконалення системи виконання покарань» [1]. Основними результатами вирішення визначених проблем повинні стати: розробка та практичне застосування сучасних підходів до управління пенітенціарними установами; вирішення проблеми переповненості установ виконання покарань; вдосконалення тюрмної інфраструктури; залучення приватного сектору; вдосконалення етичних та дисциплінарних правил і механізмів внутрішнього контролю в пенітенціарних установах тощо.

Функцію постпенітенціарного контролю та допомоги в соціальній адаптації звільнених засуджених закріплюють Правила Ради Європи про пробацію (далі – Правила),

норми яких імплементовані у вітчизняне законодавство у сфері пробації Законом України «Про пробацію» [2]. За змістом Правил «соціальна адаптація означає надання конструктивної, планомірної допомоги в поверненні засудженого в суспільство, здійснення нагляду за ним на добровільній основі після звільнення від відбування позбавлення волі». Правила застерігають, що поняття «допомоги в соціальній адаптації» слід відрізняти від терміну «попентенціарний контроль», який означає здійснення передбаченого законом нагляду за звільненим із місць позбавлення волі [3].

Соціальна адаптація осіб, звільнених від відбування покарання, є одним із важливих напрямів не тільки профілактики вчинення нових злочинів цією категорією осіб, а й профілактики злочинності в цілому. Для колишніх засуджених «вихід на свободу» є гострою кризовою ситуацією, оскільки за час відбування покарання вони втрачають навички до вільного життя, починають боятися його. На вирішення проблем, які можуть виникнути у звільнених осіб, спрямовано й положення Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 28 березня 2012 року № 478/5/180/375/212/258 [4].

Проблемі дослідження витоків становлення і розвитку інституту патронату, традиції піклування над особами, що звільняються з місць ув'язнення, в історичній ретроспективі в Західній Європі взагалі, і в Російській імперії зокрема, приділяли значну увагу дореволюційні вчені в галузі кримінального права та кримінології, професори М. С. Таганцев [5], С. В. Познишев [6], І. Я. Фойницький [7], М. Д. Сергієвський [8]; пенітенціаристи С. К. Гогель [9], М. Ф. Лучинський [10], П. І. Люблинський [11], Ф. М. Малінін [12], Г. С. Фельдштейн [13], О. О. Тимофєєв [14]. Серед сучасних дослідників слід виокремити професора Л. І. Беляєву [15], Л. В. Афанасьєву [16], С. М. Костину [17]. В Україні окремим аспектам дослідження цієї проблеми приділяли значну увагу В. О. Стремєцька [18], В. М. Пальченкова [19]. Однак слід підкреслити, що всі перелічені доробки дореволюційних вчених відображають історично мінливу точку зору на досліджувану проблему, в той час як сучасні дослідження використовуються авторами для вирішення певних спеціалізованих завдань, визначених тематикою власних досліджень. Не зменшуючи їх об'єктивну цінність, необхідно зазначити, що комплексно визначена автором проблема в сучасних умовах в повному обсязі не досліджувалась.

Усвідомлення важливості і необхідності влаштування патронату, тобто громадського піклування над звільненими з тюремного ув'язнення, виникла у громадській думці наприкінці XVIII ст. Перший крок у цьому напрямку був зроблений у США, де у Філадельфії у 1776 році було засновано перше в історії товариство патронату. У 1797 році Данія наслідувала приклад США, заснувавши в Копенгагені спілку патронату – перше в Європі. З тих пір історія патронату являє собою безперервний розвиток подібних установ у всіх державах при найрізноманітніших тюремних системах. Всі тюремні конгреси першої та другої серії, починаючи з Франкфуртського (1846 рік) і закінчуючи Вашингтонським (1910 рік – останній перед першою світовою війною), займалися питанням розвитку і поліпшення патронату.

Як зазначав Ф. М. Малінін, доводити користь і необхідність патронату немає сенсу, тому що, дійсно, без такого доповнення навіть цілком упорядковані тюрми, з досвідченими службовцями і хорошим устроєм робіт, мо-

жуть здійснити тільки половину завдання: вони готують злочинця до трудового життя, дають йому звичку до роботи, але, опинившись за стінами тюрми – в умовах повної свободи, і наданий самому собі, арештант в більшості випадків опиняється у вкрай важкому становищі. Тюрма залишає на ньому відбиток ганьби і відчуження, чесні люди йому не довіряють, рідкісний магазин, рідкісна фабрика прийме звільненого з тюрми на роботу... З родиною відносини арештанта дуже часто абсолютно розриваються. Результат такого положення зрозумілий: за деякий час, витративши зароблені в тюрмі гроші, звільнений повертається на колишню «дорогу»; новий злочин веде за собою нове перебування у тюрмі, потім повторення, і, зрештою, з арештанта, можливо придатного до виправлення, складається рецидивіст, звичний злочинець [12, с. 27].

Отже, саме попередження можливості таких випадків і визначалось головним завданням патронату, який повинен був стати необхідним доповненням розумної системи покарання. Патронат призначений підтримувати у звільненому бажання працювати і стати чесною людиною, для чого необхідно: ввести його знову в суспільство, розвіяти недовіру, що викликається його минулим, підтримати його у перших, завжди найважчих кроках, повернути в сім'ю, щоб звільнений перестав бачити в собі знедолену особу, позбавлену можливості чесною працею забезпечити собі місце в суспільстві [9, с. 621]. Якщо суспільство спроможне влаштувати звільненого з тюрми і за допомогою уважного, але не прискіпливого, нагляду попередити повернення його до злочинного минулого, то, здебільшого, його можна буде вважати виправленим.

На відміну від мети тюремного ув'язнення – покарати і, по можливості, примусово пристосувати колишнього злочинця до умов соціального життя, метою патронату в системі покарання XIX ст. було примирення суспільства зі злочинцем і попередження рецидиву. Тільки при повній взаємодії тюрми і органів патронату можливо було очікувати успіху у важкій і не завжди вдалій боротьбі із злочинністю, яка під впливом різноманітних суспільних та особистих факторів постійно відшукує нові форми та прояви. «Справа держави – визначити вид покарання і привести його у виконання, справа суспільства – за допомогою спеціальних органів повернути злочинця до законослухняного життя і убезпечити його від рецидиву» [17, с. 37].

Тогочасні заперечення проти патронату зводились до того, що при його застосуванні положення злочинців, які відбули покарання, ставало б, начебто, кращим, ніж у осіб, які не вчинили злочину, про яких ніхто не дбає. Однак, перше, допомога нужденним у XIX ст. у країнах Західній Європі повсюдно набувала широкої підтримки, по-друге, положення звільнених арештантів не можна було й порівнювати, за його тяжкістю, з положенням звичайних громадян, і, по-третє, допомога надавалась далеко не всім звільненим, а лише тим з них, які дійсно її потребували, і злочин яких, як правило, мав місце внаслідок певних негативних обставин, невдач, захоплень, тобто який можна назвати випадковим злочином.

Піклування над особами, які відбули покарання, ставало настільки важливим доповненням тюремної системи, що у передовій частині суспільства нерідко виникала думка – чи не повинна держава, яка взяла на себе функцію устрою тюрем, взяти на себе і організацію патронату, тим більше, що допомога суспільства часто виявлялась недостатньою, а іноді була і зовсім відсутньою. Подібне вирішення питання видавалось простим і вірним лише на перший погляд. Дійсно, державі за наявності значних коштів і великої кількості службовців не важко було б організувати патронат на просторі всієї державної території і не залишити таким чином без допомоги жодну особу, звільнену з ув'язнення. Однак ця вигода виключно державного патронату далеко не спокунувала б негативних наслідків подібної організації. Держава могла б покласти обов'язки

патронату тільки на службових осіб, як правило, вже зайнятих іншою справою, і лише у якості додаткового обов'язку. Однак, якщо патронат буде достатньо складним обов'язком, що збільшує звичайне навантаження, то з повною ймовірністю слід було очікувати, що державні службовці поставляться до його виконання формально. Патронат за своєю суттю – це благодійна діяльність, займатися ж благодійністю в якості обов'язку неможливо, тому що при офіційному ставленні до справи особи, які збудуть звільнитись і підпадати під дію подібного державного патронату, будуть до нього ставитись як до своєрідного поліцейського нагляду, від якого, звичайно, будуть намагатись будь-яким чином ухилитись [14, с. 214].

Зрозуміло, подібний устрій патронату є неможливим тільки за умови виключної передачі його в руки держави; навпаки – участь представників урядової влади, судового відомства та тюремної адміністрації повинна бути бажаною у справі патронату, і в багатьох випадках товариства патронату були «зобов'язані» своїм виникненням саме ініціативі офіційних осіб. Отже, патронат створювався як різновид благодійної діяльності, заснований на бажанні допомагати, тобто на громадській ініціативі – суспільство повинно було само піклуватися про те, щоб позбавити себе від небезпечних наслідків відчуження цілого класу осіб, які звільнялись з тюрем, залишалися без роботи, без родин, що спонукало їх до зближення між собою подібними і до утворення професійних злочинних груп і спільнот.

У XIX ст. більшість товариств патронату було організовано і утримувалось на кошти приватних осіб. Тому є логічним, що до теоретичного визначення патронату вводилась ознака його незалежності від держави. «Патронат, – вказував професор І. Я. Фойницький, – мав бути справою тільки приватної благодійності, заснування його за державні кошти є нерозсудливим і незручним» [7, с. 498].

За дослідженнями професора М. С. Таганцева, найбільш незалежними від держави у цьому відношенні були товариства піклування про звільнених з ув'язнення в Голландії, які існували лише за рахунок внесків своїх членів і приношеннями жертводавців. Однак, однієї громадської благодійності не завжди було достатньо. Як правило, членських внесків і жертвувань на забезпечення необхідних витрат не вистачало, тому товариства патронату в таких випадках була потрібна підтримка, яку вони очікували від держави та отримували у вигляді більш або менш значних субсидій, що визначало товариства патронату загальнокорисними установами. В Англії за законом 1862 року держава підтримувала товариства патронату, статuti яких були затверджені урядом і які добровільно підкорялися державному контролю. Такі товариства патронату отримували по 2 фунти стерлінгів на кожного підопічного за умови, щоб ці кошти не перевищували суми грошей, яка витрачалась безпосередньо товариствами. Таким чином, надаючи кошти, уряд Англії набував право контролю над способами їх використання, однак контроль над витратами власних коштів товариства держава не отримувала. У Франції у 1887 році уряд призначив на підтримку товариства патронату 40 000 франків, у бюджеті 1888 року ця сума вже дорівнювала 120 000 франків. Німецькі товариства патронату так само користувались повним сприянням місцевих урядів, які рекомендували своїм службовцям всіляко допомагати утвореним товариствам патронату і полегшувати їх діяльність. У Швеції товариства патронату мали право на державну субсидію з коштів провінцій і ошадних кас тюремного відомства. Швейцарські кантони також призначали невеликі субсидії своїм громадам патронату (наприклад, у Сен-Галленському кантоні) [5].

Система установ, що створювались силами суспільства при моральній і матеріальній підтримці держави, була визнана такою, що найбільш відповідає цілям патронату, на Антверпенському міжнародному конгресі з питань піклування

про злочинних і безпритульних дітей та звільнених з тюрем у жовтні 1890 року. Дійсно, за такої організації патронату суспільство і держава поєднували свої зусилля: кожен учасник взаємовідносин брав участь у вирішенні того завдання, виконання якого на нього було покладено. Суспільство за допомогою окремих благодійників влаштувало долю звільнених відповідно до їх здібностей і наявних засобів та спостерігало за ними, доки нагляд був необхідним. Держава контролювала застосування виділених нею коштів, чим забезпечувала доцільність їх витрат. В той же час фінансова допомога дозволяла товариствам патронату розширювати свою діяльність, а уважне ставлення до діяльності товариств патронату з боку судової та тюремної адміністрації і поліції забезпечувало успішну реалізацію їх завдань.

Свідченням того, наскільки діяльність товариств патронату була розповсюджена в Західній Європі, є наступні дані. Наприклад, у Німеччині в 1887 році налічувалося 20 центральних товариств, яким підпорядковувалися 854 місцевих відділення, що нараховували 23 372 члени із сумарним капіталом у 592 544 марки. Щорічні витрати названих товариств зі своїх коштів становили 75 463 марки, причому уряд Німеччини приплачував практично тотожну суму у 66 364 марки. В Англії, за даними 1891 року, число товариств патронату доходило до 107, а у всьому Сполученому Королівстві їх було понад 200. У Голландії за даними 1891 року було 33 місцевих і 1 центральне товариство зі спільним капіталом у 500 000 франків, які витрачали на благодійність близько 25 000 франків щороку. Однак, не зважаючи на значущість приведених сум, далеко не всі звільнені з тюрем користувались допомогою товариств патронату. Наприклад, кількість звільнених з місцевих тюрем Англії, які скористалися патронатом, у 1888 році становило 16 501 особа, у т. ч. 13 435 чоловіків і 3 066 жінок, при тому, що загальне число звільнених з цих тюрем становило у цьому році 180 732 особи (138 780 чоловіків і 41 952 жінки). Отже, допомогу отримали близько 9 % від загальної кількості звільнених. У той же час у 1890–1891 роках загальне число звільнених чоловіків з англійських каторжних тюрем (convict-prisons) становило 1 276 осіб, з них 1 018 (79 %) скористалися допомогою товариств патронату. Зі 109 звільнених жінок отримали допомогу від товариств патронату тільки 34 (31 %). Таким чином, допомогою товариств патронату скористалися переважно звільнені чоловіки, які відбували покарання за тяжкі злочини [13, с. 43–45].

Допомогу товариств патронату вважалось за необхідне поширити на сім'ї ув'язнених, і під час утримання останніх в тюрмі, і після звільнення, а також у разі хвороби або відсутності у членів сім'ї роботи, яка б забезпечувала їх спільне існування. На користь такого значення допомоги сім'ям ув'язнених висловилися Стокгольмський (1878 рік) і Санкт-Петербурзький (1890 рік) тюремні конгреси, так само як і Антверпенський конгрес з питань патронату (1890 рік). «Товариства патронату, – йдеться у постановах останнього, – повинні, наскільки можливо, допомагати сім'ям, що утримувалися за рахунок праці арештанта або звільненого» [8, с. 42]. Багато товариств у країнах Західної Європи надавали цю допомогу, хоча її можливість не завжди була передбачена в їх статутах. Це були, зокрема: Гальське товариство патронату (Німеччина), яке утримувало у 1890 році 39 сімей арештантів; Сент-Омерське товариство (Франція); Рейнсько-Вестфальське товариство (Німеччина); більшість швейцарських товариств; Марсельське товариство (Франція), яке було засноване для допомоги трьом групам осіб – сім'ям арештантів, звільненим з ув'язнення і злочинним та безпритульним дітям [11, с. 720–721].

Таким чином, дослідивши історичний досвід створення у країнах Західної Європи системи піклування над особами, які звільнялись з місць позбавлення волі, слід визначити:

– по-перше, досвід країн Європи щодо обрання найбільш доцільної форми патронату суспільства над особами,

звільненими з тюрем, наприкінці XIX – на початку XX ст., є достатньо актуальним і для сучасної України, особливо у світлі реалізації вимог Закону України «Про пробацію»;

– по-друге, найбільш доцільна форма влаштування патронату – це громадський патронат при урядовій підтримці;

– по-третє, допомога патронату повинна поширюватися: 1) на осіб, звільнених з тюрем, які потребують опіки і заслугують її; 2) у випадках потреби, на родини в'язнів і на осіб, які були виправдані судом, але утримувалися під вартою, у т. ч., і на час їх перебування в місцях примусового позбавлення волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/U276_15.html
2. Про пробацію : Закон України від 05 лютого 2015 року № 160-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
3. Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації від 20 січня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec\(2010\)1%20Ukrainian.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec(2010)1%20Ukrainian.pdf)
4. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 28 березня 2012 року № 478/5/180/375/212/258 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0487-12>
5. Таганцев Н. С. Уголовное право (общая часть) / Н. С. Таганцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum105/>
6. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки / С. В. Познышев. – М. : Мосполиграф, 13-я тип. «Мысль печатника», 1923. – С. 314–324.
7. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Тип. Министерства путей сообщения, 1889. – С. 491–501.
8. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право : пособие к лекциям. Общая часть / Н. Д. Сергиевский. – 3-е изд. – СПб. : Тип. М. М. Стаюлевича, 1896. – 380 с.
9. Гогель С. К. О развитии правильной постановки патроната в России / С. К. Гогель // Вопросы уголовного права, процесса и тюремоведения : собрание исследований. – СПб. : Тип. тов-ва «Общественная польза», 1906. – С. 609–632.
10. Лучинский Н. Ф. Основы тюремного дела / Н. Ф. Лучинский. – СПб. : Тюремный вестник, 1904. – 180 с.
11. Люблинский П. И. Государственная помощь обществам патроната / П. И. Люблинский // Тюремный вестник. – 1908. – № 10. – С. 710–738.
12. Малинин Ф. Н. Роль общества в борьбе с преступностью. Тюремный патронат / Ф. Н. Малинин. – СПб. : Тюремный вестник, 1906. – 132 с.
13. Фельдштейн Г. С. Патронат, его необходимость и принципы организации / Г. С. Фельдштейн. – СПб. : Сенатская типография, 1900. – 56 с.
14. Тимофеев А. Современное устройство попечительства над освобождаемыми / А. Тимофеев // Тюремный вестник. – 1893. – № 06 (июнь). – С. 209–239.
15. Беяева Л. И. Патронат в России (XIX в. – начало XX в.) / Л. И. Беяева. – Воронеж : ВИ МВД России, 2001. – 138 с.
16. Афанасьева Л. В. Формирование правовой базы института патроната в России (конец XVIII – середина XX в.) / Л. В. Афанасьева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 8 (22) : в 2-х ч. – Ч. I. – С. 30–34.
17. Костина С. М. Институт тюремного патроната как предмет дискуссий в Международном союзе криминалистов и его Русской группе / С. М. Костина // Государство и право : теория и практика : материалы международной научной конференции (г. Челябинск, апрель 2011 года). – Челябинск : Два комсомольца, 2011. – С. 41–46.
18. Стремечька В. О. Організація поспенітенціарного патронажу у XIX – на початку XX ст. / В. О. Стремечька // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – 2010. – Вип. 116. Історія. – С. 60–65.
19. Пальченкова В. М. Ідея тюремного патронажу в російській імперії / В. М. Пальченкова // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія : Право. – 2013. – № 1 (39). – С. 29–33.
20. 15 лет деятельности Главного тюремного управления // Тюремный вестник. – 1894. – № 06 (июнь). – С. 300–313.